

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó

V.

ÉDESANYA-NYELVEN

1. A SZÓEJTÉS HOGYANJÁRÓL

Szép szokása volt hajdan az ipolypásztói édesanyáknak, hogy úrvacsoraosztáskor hazavittek a templomból egy falatka kenyeret, gögyögő, selypítő, a szóejtés bonyolult tudományával küszködő gyermeküknek szánva azt. Úgy tartották, e kenyértől szépen és tisztán tanulja majd meg édesanya-nyelvét a beszélni tanuló kisgyermek. Szépen és tisztán, azaz: pásztóiasan, megfelelve azoknak a normáknak, melyeket a hagyományozódott nyelvszokás alakított ki, emelt törvényvé és követendő mintává, szellemében a nyugati palóc nyelvjárás sajátos – palóc, ugyanakkor dunántúli jellegzetességeket egyaránt mutató – ipolypásztói változatának.

Jogosult-e, figyelembe véve az Alsó-Ipoly menti, Börzsöny vidéki népnyelvi hátteret, anyanyelvjárásomról szólva „sajátos nyelvváltozatról” beszélni? Úgy vélem – főként néhány magánhangzó hangszínét, illetve e magánhangzók gyakoriságát tekintve –, hogy jogosult. Szülőfalum embereinek ajkán az *a* hang, fittyet hányva a környéken széltében-hosszában elterjedt ajakréses palóc *â*-nak, többnyire ajakkerekítéses; csupán *á* előtti helyzetben hangzik ajakréssel: *âpám, kâpál*. Ismerik az *ā*-t is, ezt a félig *á*, félig *ó* hangot, mindazonáltal – megint csak dacolva a palóc közeg hatásával – jóformán csak az *āra* (arra) szóban használják, s idegenkedve tekintenek azokra a községekre, melyeknek népe így beszél: „*Mëgyëk â vâsârbâ âpânâk gâtyâé.*” Mi az oka annak, hogy az *â* és *ā* hullámai a nyugati palóc tengerben álló Ipolypásztót csupán megérintem tudták, elöntené viszont nem, pontosan meg nem mondható. Föltételezésekre hagyatkozom csupán. Talán az – mint erre nagy általánosságban a történeti irodalom s halvány nyomokban a népi emlékezet is utal hogy a török kiűzése után, amikor az Alsó-Ipoly mente elpusztított, gyéren lakott falvait királyi parancsra ismét jobbágyokkal népesítették be, Ipolypásztóra a Dunántúlról s a Kisalföldről több telepes kerülhetett, mint a környékbeli községek portáira. Az újonnan jött lakók – törzsökei a falu későbbi népességének – nem, illetve csak korlátozott mértékben vették át az *â* és *ā* jellegzetes palóc hangszínét. Hogy ellenálltak hatásának, abban része lehet annak is, hogy a reformáció óta a lelkészek – évszázadokig egyedüli képviselői a parasztnép körében a művelt beszédnek – Sárospatak, illetve a keleti nyelvterület szóejtésének normáit terjesztették a református Ipolypásztón. Ha tu-

datosítjuk, hogy irodalmi nyelvünk a keleti nyelvjárásból sarjadt ki, érthetővé is lesz, miért jut falum embereinek ajkán az *â* és *ã* hang csupán elvétve „szóhoz”. Ismerik, ám elszigetelten használják – alapszavakban sosem, csupán megrövidült mássalhangzó-kapcsolatok előtt – az *é* oldalági rokonát, az *ē* hangot is: *ēre*, *ēgyün*, *ējár* stb. Gyakran hangzik föl viszont szavaikban – s ez már kétségtől palóc hatás – az *ë*. Közkedvelt hang, s nem kevesebb köszönhető neki, mint hogy az ipolypásztói „parasztos” beszédmód elevebben lüktet, a magánhangzók dallammenetének változatosabb csúcsait rajzolva ki, mint a nyílt *e* túltengésének következtében bizony gyakorta kínosan mekegő köznyelv.

Maradva továbbra is a magánhangzók tartományánál, tekintsük át legalább futtában, miben tér el leginkább az ipolypásztói ember beszéde a köznyelvi szóejtéstől. Ami az utóbbiban hosszan hangzik, az falumban sokszor röviden: *arpa*, *barazda*, *kétfelë*, *nehesség*, *hetfön*, *ugy*, *előtte*, *övei*, *burigat* (borítgat) stb. Nemcsak bizonyos toldalékolt formákat ejtenek röviden (*kevesen*, *szekeres*, *tehenek*), hanem az alapszót is: a bukszájukban *keves* pénz, a padlásukon *szeker* széna, az istállójukban pedig *tehen* van. Máskor viszont, szemben a köznyelvvvel, hosszú magánhangzóval élnek: *pípa*, *cúkor*, *úcca*, *kácsa* stb. Megnyújtja a magánhangzót az *l* igen sűrű kiesése (*küüd*, *óodal*, *vögy*, *emēte*, *süve*, *szóga*, *gondó*, *iszó*), a *ly* szóvégi lekopása (*tavá*, *bögő*). Ha már a hangok lekopásánál tartunk: előszeregettel rövidítik, csonkítják meg szavaikat: *úccajtó*, *bábasszony*, *komasszony*, *fenkő*, *szédërina*, *mő tájba* (mily tájban: mikor), *mőtte* (mióta), *pegy* (pedig); sőt összevont alakokat is szívesen használnak: *nem tom* (nem tudom), *nem tok*, *nem tod*; *ēmëk* (elmegeyek), *ē kék mēnnyi* (el kellenék menni). E fönti jelenség ellenkezőjére, a bővülésre is akad példa: a libatollat, hogy az írószerszámtól megkülönböztessék, így nevezik: *tollú*.

A köznyelv magánhangzóit, mint helyükből kibillent bolygók, gyakran tévednek idegen pályára az ipolypásztói ember ajkán. *O* furakszik helyébe az *a*-nak: *vocsora*, *magos*; valaminek nem a *javát*, hanem a *jóvát* keresik. Az *á* utáni *o*-zást (*lábo* stb.) nem ismerik, az *á* előttit viszont, ha csak szórványosan is, igen: *osztán*, *szovába vág*, *csóvány* (csalán). A tárgyasetben álló névszók s a birtokragos alakok mindig *-o* kötőhangzóval veszik föl a toldalékot: *borokot*, *fákot*, *adómot*, *búzádó*, *házunkot*, *jóságótokot*, *mostohájókot*. Fokozza beszédük zártszájúságát, hogy gyakran használják,

rovására az *o*-nak, az *u* hangot. Szó elején például az alábbi esetekben: *furma, csuda, ustor, bujtár, bukor, burít, buró* (borul), *hugyan, bugár, fujt, rúzs*. Hangsúlytalan helyzetekben: *vánkus, kukurica, hërnyú*. Zártabbá válhat – de csak szó elején – az *ö* is: *gyün, gyükér*.

Annak ellenére, hogy falum népe nem „*níp*”, *s* bizonyos mértékig idegenkedve tekint az *i*-ző falvakra, viszonylag gyakran lesznek ajkán *i*-vé, *í*-vé az *e* (*ö*), *ë*, *é* hangok. Az egytagú szavak közül a következőkben: *níz, vín, ríg, píz, (te) mész*. Fel-felbukkan szerényen – vagyis *szërinyen* – az *i*, *í* a többtagú szavakban is: *igényest, kilís, girinc, físő, pinték, husvít, vinége, kinyés, kíső* (késő, külső), *híve, szína, Ágnis, pinisz, ëlig, leginy, lepiny, kötiny, kökiny, szëginy*. Az *-e* kérdőszó (melyet nem az állítmányhoz kapcsolnak) szintén *i*-nek hangzik (*Otthon-i vót?*), *s í* áll az *-étek, -ék* igei személyragokban is: *kértíték, főzték*. A birtokos személyrag *-é*-je szintén *i*-vé változik: *kezit, füliné' fogva, kedvibe jár, bővibe van valaminek*. Nyelvünk számtalan, *e* és *é* hangot tartalmazó névszóképzője közül a *-ség* Ipolypásztón következetesen *i*-vel hangzik: kerüljük az *ellenségét*, keressük a *békességét, csëndességét*; háborítóinkra gyűjön rá a *nehesség*. Az *-ény* képzős szavak ejtése ingadozik: *törvény* például, de ugyanakkor: *tőtény*. A *-mény* képzősek közül mindössze kettőben találunk *i*-t: *süteminy, veteminy*; egyébként: *engedmény, festmény, teremtmény* stb. Kettősség tapasztalható a *-vény* képző esetében is: *jelvény*, de: *szökevény*. Kilenc további névszóképzőben (melyeknek típusait a *düledék, seregély, termék, engedékeny, félénk, tüzer, termés, kertész, főzelék* szavak képviselik), mindig a köznyelvi ejtés érvényesül. A zömében *é*-vel ejtett alapszók mellett (kék, szép, vér, négy, fél, méz, éppen, beszéd, vége, béke stb.) a felsorolt képzők köznyelvi ejtése lehet a forrása annak a nézetnek, hogy az ipolypásztói nép nem tartja nyelvét *i*-zőnek, jöllehet e vélekedésre – mint láthattuk – nincs meg minden alapja.

A köznyelvtől való eltérés további eseteire bőven kínálja példáit az *ë* hang is, amelynek – mint említettem már – nemcsak dallamosságát köszönheti nyelvjárásom, hanem azt a képességét is, hogy értelmi-jelentéstani szempontból el tudja különíteni egymástól az egybeeső alakpárokat. Ha így mondja falum embere: *ne*, akkor azt fejezi ki: *nesze*; ha meg úgy, hogy *në*, akkor tiltószót használ. Számára a táj *hëgyes*, a ceruza viszont *hëgyës*. Amik a jobbágyok-

nak rémeik voltak, azok a *deresék* – az őszi hajnalok viszont *deressek*. Akik egymást eljegyezték: *jegyésék* – a bárányok viszont *jegyéssek* (jeggyel ellátottak. További ilyen alakpárok: *szegék* (ige) – *szégek* (főnév). Ti *mémentek* (jelen idő) – *ők mémentek* (múlt idő). *Kifestettem* (múlt idejű műveltető ige) – *kifestettem* (ugyanilyen idejű cselekvő ige).

Forrása a köznyelvi s a nyelvjárási szőejtés közötti különbségeknek egy-egy magánhangzó nyíltabbá válása is. *U*-ból *o* Ipolypásztón szókezdő helyzetben talán csak az *onoka* szóban lesz; hangsúlytalan szótagban viszont sűrűn jelentkezik ez a hangváltozás (*búcsó*, *ocsó*, *kódós*, *savanyó*, *nagypofájó*, *széles válló*), s törvényszerűen következik be az *l* lekopásakor: *hátó*, *aló*. Az *-ul* végű igék ugyancsak *ó*-ra fejlesztették a végüket: *pusztó*, *bolondó*, *méglódósz*, *árónak*. A házuk, marhájuk formák helyett így látja el birtokraggal a szót falum embere: *házok*, *marhájok*. A grammatikai helyzetben jelentkező, rendszerszerű hangváltozások jelentősen növelik az *o* beszédbeli gyakoriságát, még akkor is, ha *e* hangot – kedvéért a nálánál nyíltabb *a*-nak – bizonyos esetekben föladja nyelvjárásom, úgy ejtve a köznyelvi olló-t, hogy: *alló*, a sorompó-t, hogy: *sarampó*, a saroglyá-t, hogy: *saraglya*, a hombár-t, hogy: *hambár*, a vakond-ot, hogy: *vakand*, a mozsár-t, hogy: *mázsár*. A nyíltabbá válásnak újabb esete, ha a köznyelvi *ú*-t a nyelvjárásban *ő* hang helyettesíti: *tő*, *tető*, *söprő*, *gyűsző*, *gyűrő*, *szérő*, *fiső*. *Ő*-vel hangzanak az *-ű* végű melléknevek: *sűrő*, *keserő*, *nagy esző*, továbbá az *-ül* végű igék: *repő*, *merő*, *kíszósz*, *törőnek*. Ez a hangváltozás, mivel nem csupán szórványos szavakban jelentkezik, hanem az ige-ragozás rendszerét átszöve, gyakori, tehát jellegadó vonása az ipolypásztói népnyelvnek. Az *i*, *í* hangok *ë*-vé, *é*-vé válása viszont – annak ellenére, hogy falum középső nyelvállású hangok javára tér el leginkább a köznyelvi szőejtéstől – olyannyira ritka, hogy csak a *még* (míg) szócskát, a (kizárólag szerszámnévként használt) *véllá*-t, a csupán az idősebbektől hallható *téntá*-t s a *cimént*-et hozzhatjuk föl rá példának.

A, *o*, *u...*, *ö*, *ü...*, *e*, *ë*, *i...* – nyelvünk hangszekrényének ezt a három klaviatúráját billentyűztük eddig végig oda is, vissza is, föl-fölkapva közben fejünket, ha egyik-másik klaviatúrán a köznyelvhez képest bizonyos hangcserét észleltünk. Ám nemcsak klaviatúrákon belül, hanem klaviatúrák között is keveri a magánhangzókat a nyelvjárás. Így foglalja el az *i*, *í* azt a helyet, amely a köz-

nyelvben az *ü*-nek, *ű*-nek van fenntartva: *hívēs, kőmīves, filkas, nyīst, kīső* (külső); így lép helyébe az *u*-nak (*kódīs*), az *ö*-nek (*girīny, sītīt, sirīny, ikēt*) az *o*-nak (*hasīgat, abríncs*), sőt az *a*-nak, *á*-nak: *mutīzsd, hasīd, szīka* (szálka), *zsītár* (sajtár). Agresszív egy hang az *ē* is; nem éri be annyival, hogy falum népének ajkán számtalanszor helyettesítheti a nyíltabb *e*-t; helyébe tolakszik egyszer az *a*-nak és *á*-nak (*onnēn, osztēn*), máskor az *o*-nak (*pēlyva, bērētva*), harmadszor az *ú*-nek (*eszēk*: eszük), negyedszer az *ö*-nek: *kēcšēge* (köcsög) *sētīt, ēssze, mēgēt, hívēs, vērēs, tēpērtýű, szēcškő* (szöcske), *tērkő* (törköly). Éppilyen terjeszkedési hajtom folytán foglalja el az *ü* is az *u* tartományát: *bűkfenc, gűgű* (guggol), az *é* pedig az *a*-ét (*paraj, ganaj*) vagy az *ö* az *e*-ét: *mőre* (merre), *pőhő* (pehely), *tengő* (tengely).

Ha már az *ö*-zés került szóba: falum embereiben, miközben szóhasználatuk a századok folyamán alakult, csiszolódott, működhetett valami ösztönös nyelvesztétikai érzék; viszonylag erős *ē*-zésüket ugyanis szerencsésen ellensúlyozza, hogy azok közül a szópárok közül, melyek két változatban élnek, többnyire azt a formát használják, amelyikben *ö* van. A kell Ipolypásztón következetesen *köll* (*kő*), a fent *fönt*, a fel mindig *föl* (*fő*), a felső *főső*, a felül *főjjű* vagy *főlű*; *tejfölt* esznek, nem pedig *tejfelt*; azt a munkát nem szeretik, ami *fölösleges* vagy ami *fölületes*; a *fölhős* eget nézik; a *följebbvalót* tisztelik, a *fölsígēs* királyról mondanak mesét; a disznót *pörzsölik*; azt az asszonyt nem szeretik, aki *pörölős*, mert miatta csak *röstőködhet* az ember. Növeli beszédükben az *ö* gyakoriságát, hogy az *-ely* végű főneveket, mint erre már korábban utaltam, így ejtik: *zsindő* stb.; s hogy az igéket így ragozzák: *visző, kérésztő* (keresztel), *vetköző* (vetkezel) stb. A *-hez* rag helyett ez járja: *kerthő, színhő*. Egyéb szavaik közül a már említett *mőre* (merre), a *mőtte* (mióta), az *azőtte* (azóta), az *ösmer* (ismer) növeli az *ö* részarányát magánhangzórendszerükben, ezen belül is főleg az *ē* hangok tengerében.

2. MÁSSALHANGZÓK, KÉPZŐK, RAGOK

Rajzol a népnyelv szöttesébe sajátos mintákat a mássalhangzók s a képzők, ragok használatának hogyanja is. Vegyük hát szemügyre, futólag legalább, e cifra hímek némelyikét. Hangátvetés avatja

érdekessé az alábbi szavakat: *gëbre* (bögre), *korëla*, *bicsak*, *dëbën* (bödön), *rëklya* (létra); bővülés, mássalhangzó-betoldás a következőket: *tövisk*, *csirka*, *csirkásogyik*, *viaszk*; *mink*, *tik*, *itet* (öt), *ikët* (öket); *hambit* (ámbitus) *huszít* (uszít), *piarc*, *csív* (kukoricacső). Ám nemcsak bővít, csonkít is szavai mássalhangzóin az ipoly-pásztói – *ipolypásztyi* – ember. Azt mondja, hogy: *aszonygya*, *mingyá*, *mé*, *ezé*, *azé*; meg hogy: *píz*, *éfékor*, *csukok* (csuklok), *jó* (jól); *kilöki* az l-t az igeragozásból (*kitalányi*, *beszéték*, *meséte*, *egyé*), s megspórolja a ragok végén is (*házbó*, *kertbő*, *útbó*, *kéztő*, *apámró*, *föntrő*, *kerítésné*, *kútná*), ugyanúgy, mint az n-t a *hol?* kérdésre felelő határozóragokban (*faluba*, *szőlőbe*). Elkerülendő a mássalhangzók torlódását, gyakran dobja ki a *t* hangot: *nyíra**ko**zik*, *buriga**t* (borítgat). Szavak elején az *s* marad el (*télázsi*, *trózsák*), szavak belsejében a *d* (*majnem*, *szëdërina*), ugyanilyen helyzetben, megnyújtva a magánhangzót, az *l* (*bóha*, *ócsó*, *vót*, *tőtés*, *föd*, *zöd*, *ëmënt*, *ëfogy*). Az *l* szó végén is roppant hajlamos a lekopásra; méghozzá oly módon, hogy a magánhangzót nemcsak hosszabbá, hanem egy fokkal nyíltabbá is teszi: a rosszul helyett: a *roszó* van, a szédül helyett a *szédő*, az asszonyostul helyett az *asszonyostó* formák az uralkodók. Elmarad az *l* a nem hasonuló *-val*, *-vel* ragból is: *gyerëkkëvë*, *kapákvá*. A *-hoz*, *-höz* rag viszont, bár *z*-je szintén lekopik, mindig röviden hangzik: *aratókho*, *vízho*. Kivételnek számít ez a pótnyúlás számtalan esete között, amelynek egyik igen gyakori típusát a szóvégi *ly* lekopása eredményezi: *Ipó* (Ipoly), *ráspó*, *bagó*. Máskor összeolvadás, illeszkedés következtében tűnik el egy-egy mássalhangzó. Példa erre a *talló*, *salló*, *ballang*, *kottát*, *pallag*, *birgëlli* szó; az *n* + *ny* hangkapcsolat (*lyánnak*, *leginnek*), továbbá néhány szószerkezet: *ul látom*, *ev vót az stb*.

Egy-egy szó mássalhangzójának helyén néhány esetben más hangot ejt falum embere, mint a köznyelvet beszélők. *D* helyett olykor *t*-t mond (*sporhëlt*: sparherd), *r* helyett *l*-t (lásd a fenti példát és a *trógël*-t), *v* helyett *b*-t (*zsibaj*), *j* helyett egyik szóban *gy*-t (*hagyigál*), a másokban *r*-t (*rózan*: józan). A *gy*-t *g*-vel pótolja (*igënyës*) vagy pedig *j*-vel (*kíjó*, *hajma*), a *t*-t *k*-val (*gëszkënye*), a *k*-t *g*-vel (*agacs*: akác; *gunyhó*); A *z*-ből gyakran *zs* lesz (*csizsma*, *zsacszó*); a *s*-ből *zs* (*zsítár*: sajtár) vagy *cs* (*kërësztó*-*kocsó*), a *c*-ből hol *cs* (*agacs*), hol *t* (*kanót*), hol pedig *sz* (*baraszó*). Az *ly* (*j*) hang gyakran *l*-be csap át: *mél víz*, itt van *helbe*; *helëtted*; és fordítva: az

l *ly*-be, *j*-be, *t* hang előtt főként: *főkējt, fagyrajt, lēvajt*, néha azonban egyéb helyzetekben is (*tégja, sajáta*). *Ny* helyett *n*-t hallunk (*vinēge*: venyige) olykor szórványosan, *t* hang előtt viszont annál gyakrabban: *asszont, legint, dohánt*. Tapasztalhatjuk persze fordítottját is e folyamatnak; amikor is az *n* a lágyabb *ny*-be csap át: *teknyő, igényēs, nyőll* (nő), *nyőstény*.

Az idősebbek, főleg az asszonyok, manapság is szépen ejtik még a köznyelvből már kiveszett *ly* hangot. Viszonylag sűrűn szövi át ez a beszédjüket, annak ellenére is, hogy arra a változásra, amelynek során az *l*-ből, ha *i* előtt áll, *ly* lesz, kevés példát tudunk felhozni: talán csak a legidősebbek ajkáról felhangzó *pályinka, rēggető estélyig* féle két szót, szókapcsolatot. Annál inkább gyakori, *i* és *ü* hangok hatására, hogy a *t* *ty*-vé lágyul: *ütyi, tēhetyi, fūrősztyiték, tőtyik, pestyi, pajtyikám, tyűkör*. A *d*-t, ha az *i* hangot előz meg, *gy*-nek ejti, palócosan lágyítja falum embere: *aggyig, eggyig, pegyig, gyinnye, gyió, lagyik, prégyikál, másogyik, kérgyt, fısőkőgyik, kisővegyi* (kisölvédi). Meglágyul az *n* hang is *i* előtt: *mostanyi, kenyik*. A főnévi igenév képzője (eltekintve az egzotikus-ős *innya* szótól) mindig a *ni*-nél lágyabb *-nyi*: „*É kő mēnnyi ēnnyi vēnnyi*.”

Előfordul a *-nyi* olyan határozóragként is, amelyet (de csak személyekkel kapcsolatban!) a *hová?* kérdésre adandó válaszokban használnak: „*mēgyék a papnyi; mēgyék a nenényi*”. Vagyis: megyek a paphoz, megyek a nagynénihez. *Hová?* kérdésre ritkábban ilyesmi is megüti az ember fülét: „*Gyerték ē nálunk is*.” A hasonlítást viszont nem a *-nál, -nél*, hanem a *-tól, -től* ragokkal végzi falum embere: *nagyobb tőlem, őregebb az apámtó*. Képzői közül az érdekel leginkább említést, amellyel a múlt idejű cselekvés gyakorító jellegét, ismétlődő, szokásos voltát fejezi ki: „*Öregapád csinálát nyistékēt; Összejárátunk a szomszédokvá*” – és így tovább.

3. SZÓ-KINCSEIM

Szemelgessünk abból a cifra tarisznyából is, amelybe édesanyanyelvem gyöngyszemeit: a tájszavakat gyűjtögetem, boldog izgalommal kapva papír s ceruza után, ha egyikük-másikuk elém perdül egy-egy pásztói szájról. Egy részüket még az anyatejjel szívtam magamba, a köznyelv normája azonban szókészletem premerére szo-

rította őket, már-már a feledés homályába, úgy nézek hát rájuk, mint rég nem látott ismerősre az ember, nem tudván betelni az újralálkozás örömeivel, amelybe vegyül némi ragyogvány a gyermekkor rég elhagyott édenéből is. Más részüket a véletlen hozta eléem, legkülönbébb alkalmi a beszélgetésnek. Mikor kezdtem gyűjtögetni, följegyezgetni őket? Ragyogott, tombolt a nyár, szórta fényét a határra július, amikor déli harangszókor megállt apám a répaföldön, és így szólt: „*Ebéd után a hancsik majd útba igazít*” S három-négy gödröcskét vájt kapájával a szomszéd felőli sorba. *Hancsik*: kis sorjelző földhányás, földkupac. Mint talált tárgyat vittem haza a répaföldről a még nem hallott szót, lefújva róla a feledés porát: ragyogjon tisztán abban a tarisznyában, amelybe ezentúl szó-kincseimet fogom majd rakosgatni, gyűjtendő, megőrzendő szavait az ipolypásztói népnyelvnek.

Hogy mi van ebben a tarisznyában? A „*babká*”-tól kezdve a „*zsúzsár*”-ig számtalan főnév, melléknév, ige; ritkán használt, de az idősebbektől szerencsére még hallható tucatnyi ízes szó.

Lássunk közülük néhányat!

Babka: zsúptető készítéséhez kötött szalmacsomó; kis kéve.

Baktat: lapos kavicsot a víz színén szökdeltet.

Balog: a balkezes ember jelzője.

Benge: a tőkén felejtett szőlőfürt neve; *béngézni*: betakarítás után a földeken felejtett terményt begyűjtögetni.

Bizgat: piszkál, ingerel.

Borzáng: a földi bodzát nevezik így.

Buró: borulat: „*De nagy buró gyün onnan!*”

Butykászni: bukdosni, alámerülgetni a vízbe, mint a libák, kacsák.

Büsseng, büssenygőnyi: bukfenc, bukfencezni.

Céпка: eredetileg a szövőszékre kötött két vékony, hosszú lécs neve; átvitt értelemben a vézna, vékony termetű ember jelzője („*céпка nyövéső gyerek*”).

A *cipó* mellett, hogy kis kenyér, pattogatni való kukorica ki nem pattogott szemét is jelenti, mi több: hátbaütést is. *Estéli cipó* – azt a gyereket csúfolták így kergetőcskéző társai, akit a fogó utolsóként vágott hátba.

Cömbő: szőlőfürt néhány szemből álló része; kis csomó.

Csaja: cserebogár; *csajázni*: tavasszal cserebogarat úzni a réten.

Csandarít: csavar, csavarint; a már említett *babkák*at rozsszalmából „csandarították”.

Csapnyi: tehéntrágyás-agyagos vízbe mártott kóccal agyagtalajt simítani: „kicsapnyi” a kiskonyhát.

Csiklábbon jár: óvatosan, lábujjhegyen lépked.

Csinger: a gyengébb minőségű, vizezett bor neve.

Csinvatt: erős szövésű, huzatnak való vászon.

Csomoszlyófa: szőlő összezúzására szolgáló erős, villaszerűen ágas fa.

Dolka: palacsintatésztából készült, féltényérnyi, kerek, lapos tésztaféleség, tarkedli.

Előget: az az ember teszi, aki rossz helyre állva elveszi más elől a világosságot.

Früstök: az idősebbek néhány évtizede még mindig ezt ettek, nem pedig reggelit.

Gamba: vastag ajak; jelzőként a „*gombás szájó*” szókapcsolatban fordul elő.

Gázol: mielőtt öröltöt használtak volna, gázolták, lábbal taposták a szőlőt.

Gyüle: limlom, kacat; folyó ághordaléka; rendetlenség.

Hándzsalókogyik: az az ember teszi, aki fölhánytorgat a másíknak valamit, aki keresi az alkalmat a kötekedésre.

Hátor: disznó tarja.

Ház: szoba; „*ésóház*”: tisztaszoba.

Hericsköl: amit a kakas tesz a tyúkkal.

Hívés: az árnyék szó rokona, főnév is tehát, nem csak melléknév.

Iszizi: ami alá beállnak, ha esik az eső; vagyis: eresz, eszterhaj.

Isten tehenkéje: a bodobácsbogarat nevezi így a népi metafora: a fekete pöttyös vörös mezei poloskát.

Játó: üres, kihasználatlan hely földdarab végén; lakott területtől messze eső hely.

Kajdász: az „úriasnak” érzett *kiabál* helyettesítője.

Kákabutyka: magasra nővő, sásféle vízínövény buzogánya.

Kigyelmed: régen az öregeket nem magázták, hanem kigyelmedezték.

Kísálógyik: gyerekre mondják, ha izeg-mozog, nyugtalankodik, nem találja a helyét.

Kacabaj: dolmány. Falum egy gazdájának. Őrhegy Gyulának oly

díszes dolmánya volt, hogy még az 1943-as ipolysági néprajzi kiállításon is közszemlére állították. Ugyanitt kínált látnivalót az érdeklődőknek az a menyasszonyi *kacabajka* is, amelynek tulajdonosa özvegy Veres Sándorné volt.

Kóbász: nyomok a bőrön bottal, szíjjal való durva verés után.

Lívó: cigány teknősök által faragott nagy, boroshordóra helyezhető fatölcser.

Mácsonya: szúrós gyomnövény, aszat.

Méghegest: síró gyermeket megvigasztal.

Pálannya: disznó vastagbelének legvastagabb része.

Pampuska: fánk.

Pandal: víz alatti üreg a folyó partjában: sír oldalfülkéje.

Papaj: a „*papajká*”-kat, kislibákat terelik-hívogatják így: „*Papaj, papaj, papaj!*”

Papanc: gyomnövény, folyóka.

Papmacska: fákon élőködő szőrös hernyó.

Pattantyú: halhólyag.

Pimpipáva: a letépett, behasított szárú gyermekláncfűnek gajdosláztuk: „*Pimpipáva, zsugorodj a számba!*”

Pipiske: a búbos pacsirta neve.

Polozsnyik: tojás, melyet azért hagynak a fészken, hogy tojjon oda a tyúk máskor is.

Poplik: nagyobb méretű, hátra vehető fonott kas törek, szalma szállítására.

Posztát: földterület olyan hossza, melyet kapáláskor egy-egy fordulónak jelölnek ki.

Prücsök: tücsök helyett prücsköt mond az ipolypásztói ember; Prücskösnek nevezi a falu egyik szőlőhegyét is.

Rekenyő: gyerekfogak alá való kedvelt ropogtatnivaló: sóska fölmagzott szára.

Sajdít – sejteni kezdi; ért, konyít valamihez: „*Nem sajdít az hozzá az égvilágon sëmmit.*”

Sánc: nem földhányás; ellenkezőleg: árok.

Setyërkál: csoszogva jár-ke, téblábol valaki körül.

Sódar: disznó felfüstölt hátsó combja.

Sotyó, sotyol: prés, melyen a szőlő zúzalékából nyomatják ki a mustot.

Szakajtat: egy tagban levő földdarab bizonyos része.

Szederina: földszeder.

Toklász: szálka halban.

Tokolyó: a kaszakó, vagy ahogy falumban mondják, a „*fenkő*” tokja.

Tökít: eltüntet; úgy eltesz, hogy nem talál meg: „*Hova tökítetted a pápaszémét?*”

Trozsnnyik: kukorica lemorzsolts csöve, „*torzsik*”-ja.

Tukacs óró: pisze orrú.

Tukma: orrhangú.

Tüttiüs: disznógyomor; sajtot töltenek bele.

Úrdóga: az eredetileg robot jelentésű szó ma a nehéz, kemény, hosszan tartó munkát jelöli. „*Kinyőnyi a kendért, hogy az micso-da úrdóga vót!*”

Übriköl: ibrikkel, csészével fölöslegesen mereget az ivókannából; issza a vizet ha kell, ha nem.

Vërnyog: nyafog, siránkozik.

Zámborodott: kába, zavarodott.

Zuzorog: didereg, vacog.

Zsúzsár: zsugori.

Nemcsak szavakat kínál szépen csengőket, régieseket e cifra tarisznya, hanem állandósult szókapcsolatokat is. Hadd nyújtsak át ezekből is egy csokorra valót. „*Kétfülő fazék*” – asszony, aki csípőre tett kezekkel álldogál. „*Puhos, mint a lopótök*” – nagy hasú embert fest elénk e kép. „*Csörög, mint a szalatnyai korsó*” – sokat és fölöslegesen jár a szája. „*Mënnél koszosabb, annál jobban rihelődzik*” (minél hitványabb, annál többnek akar mutatkozni). „*Mënnél hangosabban szól a harang, annál szëginyebb az eklézsia*” (annál kisebbek az érdemek és képességek, minél inkább bizonygatásra szorulnak).

S álljon itt végül – példajaként a szófűzés hogyanjának, a kerek beszédműnek – azok közül a „szövegek” közül is egy, melyek úgy látták el, oly jószívűen tarisznyázták föl hazaival az anyanyelv vándorútjaira induló gyermeket, mint jóságos anyókák hamuban sült pogácsával a világnak nekivágó legkisebb fiút.

„*Ègyszer vót, hol nem vót. Mátyás kirá' idejibe vót, hajdanábadanába, hogy vót ègyszer ègy falu, annak mëg ègy nagyon fiatal bírója. Mátyás királynak fõtűnt, hugyan lehet ilyen fiatal bírót mëgválasztanyi. Bërendöte magáho a bírót Budára, oszt aszongya neki:*

– Hugyan lehet, öcsém, hogy ilyen fiatal, oszt mégis megválasztották bírónak? Hát nem kerőt vóna a faluba öcsémtő idősebb okos ember?

Büszke embër vót a bíró, így felēt hát:

– Ha kerőt vóna, csak azt választották vóna mæg!

No, Mátyás királynak së köllött több, ēhatározta, hogy próbára tēszi a bíró nagy eszit.

– Hát ha öcsém olyan okos, mēnjēn csak haza. Ęgy hét múva még, ugy parancsolom, visszagyűjjön ám, oszt hozzon magává egy nyócéves báránt, hozzon magává egy tizenöt éves pávát, egy harmincéves farkast, egy hatvanéves medvét, mæg egy százéves tojást. Mer ha nem hoz, bíró öcsém – aszongya –, hát lēcsapatom a fejit!

Mēnt haza nagy búsan a bíró; mondta vóna már, hogy a faluba ő a legbutább, mer nem is sajdított hozzá, hugyan fog a királyi föladatnak mēgfelēnyi. Hát amint ballagdá hazafelē, zámborodottan a félelēmтő, hogy mi is történik szēginy fejjel egy hét múva, egyszer csak egy csárdába tévedt. Ęsszegyűttek ebbe a csárdába mindēnféle népek: bētyárok, drótosok, házaló zsidók; szórakoztak ott ēggyütt békibe, ēttek, itták, vígadtak. A bíró mæg csak behűzódott egy sarokba, oszt tōprenkēdēt nagy búsan.

Ęszrevette ezt egy szēginy kódós. Odamēgy hozzá:

– Hát magát, öcsémuram – aszongya –, magát mi lelte, mé búsó?

– Jaj, hunnē búsonák, mikor a király azt parancsóta, menjek haza, oszt vigyek neki egy nyócéves báránt egy hétēn belő, mæg egy tizenöt éves pávát, mæg egy harmincéves farkast, mæg egy hatvanéves medvét, mæg egy százéves tojást! De hát honnan vigyek, mikor nyócéves bárán nincs is, a' má juh! Mæg csak az isten a mēgmondhatója, melyik páva tizenöt éves, mēlyik farkas harminc!

A kódós nagyesző embër vót, átgondóta csēppet a dógot, oszt aszonta:

– Tudja mit, öcsémuram? Nē mēnjēn maga haza. Hónap visszamēgyünk a királyho, ēgyütt; én majd kisegītēm öcsémuzamot a bajbó. Maga csak mondja azt, ha a király kézgyi, el-i hozta a parancsót dógokot, hogy: Ę!

Hitte is, nem is a kódós segītsigit a bíró, de hát nem vót mit

ténny, mēghátt a csárdába, lēfeküdt, elaludt. Rēggē osztán visszaindótak a királyho.

– Hugyan, hát ilyen hama visszagyütté? – csudákozott a kitaly. – Teljes hetet szabtam a dogodra.

– Fölsígēs királyom, életēm-halálom kezedbe ajánlom, ēvégeztem a parancsolatot.

– No és ēhoztad a nyócéves báránt?

Eszibe jutott a bírónak a kódós tanácsa, azt mondta hát:

– Ēhoztam.

– Hal lám, hol az a bárány?

Mēgszēppent ēre a bíró, de hallja ám, hogy a kódós aszongya:

– Itt vagyok én!

Odaníz a király:

– Hát hugy vagy tē nyócéves bárány?

– Ugy vagyok, fölsígēs királyom, hogy mikor nyócéves gyerek vótam, olyan szēlíd vótam, mint ēgy bárány.

Tetszett Mátyás királynak a felelet.

– No, jó van. De el-i hoztad a tizenöt éves pávát? – fordót a bíróhoz.

– Ē, fölsígēs királyom.

– Hol van?

– Itt vagyok én – mondta ēre megin a kódós. – Mikor én, fölsígēs királyom, tizenöt esztendős vótam, hētyke leginy vótam: cifrán őtözködtem, illēgtem-billēgtem, tēttem magamot, mint a páva.

– No, ez is jó van – szót a király. – Hát a harmincéves farkast el-i hoztad?

– El én – mondta, ugy ahugy kitanították, a bíró.

– Hal lám, hol van?

– Itt vagyok én – mondja mēgin a nagyesző kódós.

– De hát hugy lehetsz tē a harmincéves farkas?

– Ugy, hogy mikor én harmincéves vótam, dógoztam erősen, hajtottam magamnak, ha lēhetētt vóna, még a hēgyekēt is magamnak kapartam vóna. Tēhetetlen vótam, mint ēgy farkas.

No, tetszett a királynak ez is.

– De hát a hatvanéves medvét el-i hoztad?

– Ēhoztam – mondja a bíró, akinek közbe má mēggyütt a bátorsága.

– *Hol van?*

Megin a kódós szólát még:

– *Itt vagyok én.*

– *Hogy az isten csudájába lehetsz tē a hatvanéves medve?*

– *Ugy, fölsígēs királyom, hogy mikor én hatvanéves lēttem, mēglassótam. Szungyítottam vóna rēggētő napestyig, estētő rēggelig. Nem tetszēt nekēm az ēgvilágon sēmmi, morogtam, dir-mēgtem-dörmögtem, olyan vótam, mint egy vín medve.*

Ēfogadta a király ezt is. Osztán főtette a legfogasabb kérdést:

– *Hát a százéves tojást el-i hoztad?*

– *Ēhoztam, fölsígēs királyom.*

– *Hát akkor add elő!*

No, mēgrémőt ēre a bíró, mint ki vesztyit érzi, de mēgin csak aszongya a kódós:

– *Itt vagyok én, fölsígēs királyom.*

– *Hát hogy a csudába vagy tē a százéves tojás?*

– *Ugy vagyok én – aszongya a kódós –, hogy mire elértem a száz évemēt, a fejem a térgyemig hajlott, mēggörböttem, olyan vagyok, mint egy óriás tojás.*

Nagyot nevetēt ēre a király. A kódost száz aranyvá jutalmazta, a bírót mēg, mer hogy mēgmēnekőt a fejvesztētő, hazabocsájtotta.

Azōtte mondják, hogy jó az öreg a házná.”

Így szōlt a mese, ilyen volt az az otthonmeleg, falumeleg, szūlőföldmeleg nyelvi közeg, amely az utódok szívébe plántálta – éltessék, óvják, őrizzék ők is – lelkületét az édesanya-nyelvnek.